

«فن بیان در آفرینش خیال»

مولف: بهروز ثروتیان

نوبت انتشار: اول

محل نشر: تهران

ناشر: امیرکبیر

سال انتشار: ۱۳۸۳

تعداد صفحات: ۳۷۴

منتقدان:

دکتر محمدرضا سنگری

دکتر علیرضا نیکویی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

معرفی اثر

نویسنده پیش از تألیف این اثر، کتابی با عنوان «بیان در شعر فارسی» نگاشته و این کتاب تکمیل و تتمیم و به گونه ای گسترش همان کتاب است که در حدود ۷۰ روز نگاشته شده است. مطالب این اثر را نویسنده در کلاس درس - جزء جزء - عرضه می کرده و سپس در هیئت کتاب به چاپ رسانیده است.

امتیازات شکلی و محتوایی

طرح جلد و حروف نگاری کتاب خوب است. از حیث آموزشی مناسب و دارای تمرین و پاسخنامه است. معادل سازی در کتاب به خوبی انجام شده و تا حدود ۶۰٪ با اهداف درسی متناسب است. در پاسخ تمرین‌ها نوآوری وجود دارد. ترجمه ابیات عربی به کار رفته در کتاب نسبتاً روان و مقبول است و گواه آشنایی نویسنده با متون عربی است. در عمده آرایه‌های بیانی کوشش در طرح برابر نهادهای فارسی دیده می‌شود. این ویژگی از صفحه ۱۸۶ به بعد، در بحث استعاره دیده می‌شود. و همچنین در مبحث فرق کنایه با ابهام صفحات ۲۵۹ و ۲۶۲. داشتن تمرین و آزمون و پاسخ پرسش‌ها یکی از ویژگی‌های این اثر است که ارزش اثر را بالاتر برده است. نگارنده پس از طرح پرسش‌ها پاسخ نامه آنها را نیز تنظیم کرده است.

اشکالات شکلی و محتوایی

از نظر نگارشی، عبارات سست و ضعیف و مطالب حشو و زائد و پراکنده‌گویی (به حکم الکلام یجر الکلام و تداعی آزاد و میل مفرط به توضیح همچنین در متن) در کتاب دیده می‌شود که اگر به دست ویرایشگری اهل فن منقح شود به تقریب قسمت زیادی از کتاب حذف یا به یادداشت‌ها سپرده خواهد شد. حشوها نیز در جملات کم نیست؛ برای مثال صفحات ۱۸۶ و ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۶۹ و ...

از حیث صفحه بندی چندان یکدست و زیبا نیست. در صفحاتی فضاهای خالی به چشم می‌خورد و در مواردی تراکم و ازدحام. از علائم متمایز کننده و برجسته ساز نیز فراوان استفاده می‌شود. ر.ک: صص ۳۲، ۱۰۸، ۱۱۵، ۱۱۹، ۱۲۶، ۲۹۲ و ...

علائم سجاوندی را تا حد قابل قبول به کار گرفته است ولی اگر پارگراف بندی (بند بندی) و ساختار مناسب به جمله‌ها و متن دادن را نیز در حوزه نگارش قلمداد کنیم ضعف‌های فراوانی در اثر هست. برای نمونه صفحات: ۲۷۷، ۲۷۶ (توضیح رمز)، ۲۷۸ (بند سوم) و ...

ساختار اصلی کتاب چه به حسب عناوین اصلی و فرعی و چه به اعتبار موضوعات و مباحث و مصادر بحث و چه از حیث مخاطب شناسی و زیبایی شناسی (مفروض و کلی و انتزاعی)، در چارچوب بیان سنتی قرار می‌گیرد. تنها نوآوری - گذشته از صحت و سقم - در بخش مثال‌ها،

فن بیان در آفرینش خیال ۱۸۷

شواهد، تمرین ها و برخی مناقشه های در باب مقولات «بیانی» است. نظم ترتیب کتاب - بدون فصل بندی و تبویب - به تبعیت از عرف کتب «بیان» از تشبیه شروع می شود و به مجاز مرسل و استعاره می رسد و با ایهام و کنایه و تمثیل به سرانجام می رسد. کتاب سلباً و ایجاباً به بسیاری از مقولات رایج در علم / فن بیان یا به تعبیر برخی «صور خیال» نمی پردازد.

از ده ها کتاب و مقاله تحلیلی و انتقادی قدیم و جدید (فارسی، عربی، لاتین و ترجمه) که در این چند دهه در باب بلاغت و بیان و مفاهیم همبسته و وابسته نوشته شده، در این کتاب خبری و اثری نیست. منابع اصلی کتاب، چند کتاب مشخص است که در ص ۳۷۳ ذکر شده است. علاوه بر این از اشکالات جدی منابع می توان موارد زیر را برشمرد:

۱- تکیه بیش از حد بر چند منبع به ویژه خمسه نظامی

۲- طرح نمونه ها بدون ذکر دقیق مأخذ از ضعف های دیگر کار است. نمونه: ۲۸۱ تا ۲۸۵، ۳۱۰، ۳۲۲، ...

۳- تکیه بر آثار خود نویسنده

یکی از اهداف مؤلف «تقد اصطلاحات رایج علم بیان» است بنابراین برخی از اصطلاحات را تغییر و برخی را در مفهوم و معنایی دیگر به کار می گیرند که به نظر موجه و دقیق نیست و در اصل ماجرا تفاوت چندانی ایجاد نمی کند (مثلاً تعبیر «مجاز به همانندی (به جای استعاره) و مجاز به ناهمانندی (به جای مرسل).

کوشش نویسنده در تبیین اصطلاحات تخصصی علم بیان مقبول و ستودنی است و به آموزش نزدیک تر است. اما اصطلاحات نو که در چند دهه اخیر در زیباشناسی به کار می روند به درستی و دقت بررسی نشده اند حتی گاه بررسی علمی نشده اند؛ **نماد** از آن جمله است و **نشانه** که در صفحات ۳۲۳ و ۳۳۲ بدان پرداخته شده است.

برخی عناصر زیباشناسانه علم بیان مطرح نشده و قلمرو نثر نیز کاملاً فراموش شده است. اگر نویسنده به حوزه نثر هم توجه می کرد کتاب از لون دیگری می شد.

محتوای کتاب با عناوین و فهرست و سرفصل ها انطباق کامل ندارد. فصل معانی که باید نیمی از کتاب را تشکیل دهد، کمتر از این اندازه است، در حوزه بیان نیز مبحث مهم نماد

۱۸۸ نقدنامه زبان و ادبیات فارسی و زبان‌های باستانی

بسیار ضعیف مطرح شده است. قلمرو گسترده و مهم نثر با همه عناصر زیبایی‌شناسانه مشترک با شعر و غیر مشترک با آن طرح نشده است. مثلاً در حوزه داستان نمی‌توان عناصر زیبایی‌شناسانه شعر را کاملاً با آن تطبیق داد. حتی توصیف در داستان یا عنصر تعلیق، شخصیت‌پردازی، اوج و گره‌گشایی به مدد زبان‌شناسی سنتی قابل تحلیل نیست. شیوه ارجاع دهی در نمونه‌های شعری ضعیف و غیر علمی است. گاه نیز به ذکر نام شاعر اکتفا کرده است. دوگانگی در ارجاع نیز هست. گاه شاعر و گاه دیوان شعری ذکر شده است. مانند صفحات: ۲۱۸، ۲۱۹ (حافظ را گاه حافظ و گاه فقط خواجه ذکر کرده است) و صفحات ۱۸۷، ۱۸۸ و ...

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

به رغم برخی جنبه‌های نوآورانه به ویژه در روش در این کتاب، شواهد کتاب از شمول کافی برخوردار نیست و تدوین کتاب با نوعی شتابزدگی همراه و فاقد انسجام منطقی است. مباحث مربوط به علم بدیع و دیگر دانش‌ها تخلیط شده و به برخی حوزه‌ها نیز کم توجهی شده است و منابع و رویکردهای جدید مورد نظر مولف نبوده است، پیشنهاد می‌شود که در چاپ بعدی نکات و اصلاحات زیر لحاظ شود:

- مباحث و مسائل و رویکردهای جدید علم - به تعبیر ایشان فن بیان - دیده شود.
- مؤلف، منابع فراوانی را که در چند دهه اخیر نوشته شده است رجوع کنند.
- ویراستاری اهل فن، کتاب را ویرایش و منقح کند (بحث‌های حشو و حاشیه‌ای حذف شود).
- کتاب فصل بندی و تبویب مناسبی ندارد و مباحث متصل به هم ردیف شده‌اند؛ حتماً فصل بندی و بخش بندی دقیق و شایسته‌ای لحاظ شود.
- منابع و مأخذ و نمونه‌های شعری یکدست شود.
- کتاب در حد یک ترم درسی خلاصه شود.
- در حوزه نثر و سینما و ادبیات نمایشی هم کاوشی صورت گیرد.